

ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСТКИ ТУРИЗМУ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДИКИ ДОПОМІЖНОГО (САТЕЛІТНОГО) РАХУНКУ ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ESTIMATING THE SHARE OF TOURISM IN THE REGIONAL ECONOMY USING TOURISM SATELLITE ACCOUNT METHODOLOGY ON THE EXAMPLE OF IVANO-FRANKIVSK REGION

УДК 379.8

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct60-39>**Забалдіна Ю.Б.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри туризму та рекреації
Київський національний
торговельно-економічний університет

Роскладка Н.

д.е.н., професор,
професор кафедри туризму
та рекреації
Київський національний
торговельно-економічний університет

Передерко В.

к.іст.н., доцент,
доцент кафедри туризму
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Zabaldina Yuliia

Kyiv National University
of Trade and Economics

Roskladka Nataliia

Kyiv National University
of Trade and Economics

Perederko Vitaliy

Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas

Метою статті є адаптація базових методологічних засад побудови допоміжного (сателітного) рахунку туризму до системи туристичної статистики регіону. Результатами статті стали уточнення методики збору статистичних даних для побудови таблиць 5 і 6 допоміжного сателітного рахунку на регіональному рівні з урахуванням системи регіональної статистики України; визначення методів отримання даних щодо виробництва в галузях туризму та інших галузях; пропозиція алгоритму розрахунку показників, що характеризують внесок туризму в економіку регіону, але не підлягають статистичному обліку, а також які неможливо виміряти в умовах відсутності або недостатності статистичної інформації; визначення переліку показників, що характеризують туристичну діяльність, для встановлення значень яких необхідно проведення експертних оцінок. На основі методики допоміжного (сателітного) рахунку визначено внесок туризму в економіку Івано-Франківської області.

Ключові слова: допоміжний (сателітний) рахунок туризму, статистика туризму, частка туризму, валова додана вартість, що створюється в галузях туризму, валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі (в основних цінах), прямий внесок туризму в економіку області/регіону.

Целью статьи является адаптация базовых методологических основ построения

вспомогательного (сателлитного) счета туризма к системе туристической статистики региона. Результатами статьи стали уточнение методики сбора статистических данных для построения таблиц 5 и 6 вспомогательного сателлитного счета на региональном уровне с учетом системы региональной статистики Украины; определение методов получения данных по производству в отраслях туризма и других отраслях; предложение алгоритма расчета показателей, которые характеризуют вклад туризма в экономику региона, но не подлежат статистическому учету, а также которые невозможно измерить в условиях отсутствия или недостаточности статистической информации; определение перечня показателей, которые характеризуют туристическую деятельность, для установления значений которых необходимо проведение экспертных оценок. На основе методики вспомогательного (сателлитного) счета определен вклад туризма в экономику Ивано-Франковской области.

Ключевые слова: вспомогательный (сателлитный) счет туризма, статистика туризма, доля туризма, валовая добавленная стоимость, создаваемая в отраслях туризма, валовая добавленная стоимость, создаваемая непосредственно в туризме (в основных ценах), прямой вклад туризма в экономику области/региона.

The purpose of the article is to adapt the basic methodological principles of building a Tourism Satellite Account to the regional system of tourist statistics on the example of Ivano-Frankivsk Region. The authors used data provided by the Main Department of Statistics (Ivano-Frankivsk region), data from state statistical surveys "Regional Accounts" and "Structural changes in the economy of the country and its regions". The methodological basis of the study were two documents: Satellite account of tourism: recommended methodological basis, 2008, issued by UNWTO and the UN Statistical Commission and Methodological provisions for compiling an satellite account of tourism in Ukraine. The results of the article were the method of collecting statistical data for the 5th and 6th table's construction of Regional Tourism Satellite Account was specified, taking into account the system of Ukrainian regional statistics; the methods for data obtaining about production in terms of tourism products were identified; an algorithm for calculating the indicators characterizing the contribution of tourism to the region's economy, which cannot be measured in the absence or insufficiency of statistical information, was proposed; the list of indicators characterizing tourist activity, for establishment of which carrying out of expert estimations is defined. The contribution of tourism to the economy of Ivano-Frankivsk region is determined on the basis of the Tourism Satellite Account methodology as gross value added of tourism industries (GVATI), tourism direct gross value added (TDGVA), Tourism direct gross domestic product. Thus, the process of disaggregation allowed determining the contribution of tourism to the economy of Ivano-Frankivsk region as 10.34% of the gross regional product, but without taking into account the shadow economy. This is more than twice as much as the figure for Ukraine, determined by the authors by the same method at 4.8%. It can be assumed that the assessment of the shadow economy ratio at the oblast level will allow clarifying the obtained indicators in further research.

Key words: Tourism Satellite Account, tourism statistics, share of tourism, gross value added of tourism industries (GVATI), tourism direct gross value added (TDGVA), Tourism direct gross domestic product.

Постановка проблеми. Важливі рішення щодо розбудови туристичної та інформаційної інфраструктури країни та її регіонів, формування й укріплення їх іміджу, урбаністичного дизайну

окремих населених пунктів, напрямів і форм промощі часто приймаються органами державної та місцевої влади на основі розуміння реального або перспективного внеску туризму в економіку,

зокрема його частки у валовому національному чи регіональному продукті. Для отримання й узгальнення на постійній основі інформації щодо визначення реального впливу туризму на формування макроекономічних показників міжнародні організації, зокрема Статистична комісія ООН, розробили методологічні рекомендації зі складання Допоміжного (сателітного) рахунку туризму (далі – Д(С)РТ), який можна вважати концептуальною рамкою для розуміння туризму з макроекономічної перспективи. Д(С)РТ зосереджується на статистичному описі туризму в його різних формах (в'їзний, виїзний, внутрішній), а також підкреслює відносини між споживанням, відвідувачами та пропозицією товарів і послуг в економіці, здебільшого в секторі туризму [15]. Повна або часткова побудова Д(С)РТ для країни або її регіону на основі наявних статистичних даних є актуальним завданням для України, чия система статистики поки що недостатньо адаптована для використання цієї методики і характеризується низкою внутрішніх протиріч, а саме неповною відповідністю використовуваних класифікацій міжнародним вимогам статистики туризму, зокрема Міжнародним рекомендаціям статистики туризму 2008 року; часовим відставанням інформаційних потоків від потреб ринку; випадінням значної частини туристичного потоку (внутрішнього туризму), а також виробників окремих послуг за межі відповідних статистичних спостережень; відсутністю регулярних вибіркового обстежень у пунктах перетину кордону, які могли б стати основним джерелом інформації щодо обсягів і структури їх витрат; відсутністю даних щодо випуску продукції за основними видами діяльності в туризмі. Необхідність методологічного пошуку шляхів вирішення цих проблем і формування базової моделі для визначення внеску туризму в економіку регіонів зумовлює актуальність проведеного авторами дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальна розробка допоміжних рахунків сектору туризму стала результатом безперервних зусиль та міжнародного співробітництва, що здійснювалися з 1970 року. У першому проєкті UNWTO, представленому у 1983 році, було наголошено на необхідності «однакового і всеосяжного способу оцінки туризму і його порівняння з іншими секторами економіки» відповідно до рекомендацій чинної тоді Системи національних рахунків. Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) зробила свій внесок у цю дискусію в 1991 році, розробивши власне «Керівництво з економічних рахунків туризму» [20]. Після прийняття рекомендацій за визначеннями і класифікаціями, розроблених на конференції в Оттаві у 1993 році, Всесвітня туристична організація, ОЕСР, Статистичний офіс Європейського

співтовариства та Організація Об'єднаних Націй розробили концептуальну основу для допоміжних рахунків туризму, яка була опублікована у 2001 році.

У 2008 році Статистична комісія ООН (далі – СК ООН) затвердила Міжнародні рекомендації зі статистики туризму (МРСТ 2008) [12], які були підготовлені групою експертів під керівництвом ЮНВТО та СК ООН. У тому ж році СК ООН схвалила нову редакцію Д(С)РТ 2008 [15].

Д(С)РТ 2008 і МРСТ 2008 повністю узгоджені. МРСТ 2008 містить рекомендації щодо визначення фундаментальних понять статистики туризму та створення системи статистики туризму і лежить в основі Д(С)РТ 2008.

Варто зазначити, що наукові дослідження велись переважно в напрямі вивчення процесу розроблення та впровадження методики Д(С)РТ в окремих країнах. Так, S. Meis та D. Wilton вивчали результати імплементації Д(С)РТ у Канаді [27], G. Ahlert – у Німеччині [18], J. Bryan, C. Jones, M. Munday – у Великій Британії [19], S. Fleetwood – в Австралії [22], N. Heerschap, B. de Boer, R. Hoekstra, A. van Loon, L. Tromp – у Нідерландах [24], A. Sharma, I. Christie – в Танзанії [29], J. Verka, V. Slađana – у Сербії [31], H. Uzziel, G. Faustin – в Руанді [30], R. Kolli, P. Munjal, A. Sharma – в Індії [26], C. Frenç – в Ісландії [23].

Також можна виділити групу досліджень, присвячених ролі Д(С)РТ в аналізі туризму як соціально-економічного явища та визначенні впливу туризму на економіку (L. Dwyer, M. Deery, L. Jago, R. Spurr, L. Fredline, P. Forsyth, T. Van Ho [20; 21]). Нарешті, окрему групу складають нечисленні дослідження особливостей застосування методики на регіональному рівні (L. Jie, L. Ming Yao [25]). Варто додати, що у 2013 році UNWTO видало спеціальне видання з роз'ясненнями щодо цього, де були визначені основні проблеми побудови Д(С)РТ в інтересах регіону [28].

В Україні проблема побудови Д(С)РТ стоїть доволі гостро. Так, існує нагальна потреба комплексного бачення стану розвитку туризму та його внеску в економіку як на національному, так і на регіональному рівнях, проте наявна система статистики довгий час не давала змоги цього зробити. Авторкою наукових доробок щодо цього є І. Калачова [3; 4]. Гармонізація національної системи статистики з європейською зрушила ситуацію з мертвої точки, і у 2017 році Державною службою статистики України були прийняті Методологічні положення із складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму в Україні [10]. Ціла низка обставин, пов'язаних переважно саме з невідповідністю змісту державних статистичних спостережень і відсутністю спеціальних статистичних обстежень методичі Д(С)РТ, унеможлилювала застосування зазначених Методологічних положень.

Постановка завдання. Метою статті є адаптація базових методологічних засад побудови деяких таблиць допоміжного (сателітного) рахунку туризму до системи туристичної статистики регіону. Відповідно, автори поставили такі завдання:

- уточнити методику оброблення наявних статистичних даних для побудови допоміжного сателітного рахунку на регіональному рівні з урахуванням системи регіональної статистики України;

- визначити альтернативні методи отримання даних щодо випуску продукції в галузях туризму та інших галузях;

- запропонувати алгоритм розрахунку показників, що характеризують внесок туризму в економіку регіону, але не підлягають статистичному обліку, а також які неможливо виміряти в умовах відсутності або недостатності статистичної інформації;

- визначити перелік показників, що характеризують туристичну діяльність, для встановлення значень яких необхідне проведення експертних оцінок;

- побудувати окремі таблиці допоміжного (сателітного) рахунку туризму Івано-Франківської області, зокрема таблиці 5, 6, як базові для розуміння внеску туризму в економіку регіону.

Для досягнення поставленої мети автори використали дані, надані Головним управлінням статистики Івано-Франківської області, дані державних статистичних спостережень «Регіональні рахунки» та «Структурні зміни в економіці країни та її регіонів». Методологічною основою дослідження стали два документи, такі як «Допоміжний рахунок туризму: рекомендована методологічна основа» (2008), виданий UNWTO та Статистичною комісією ООН; Методологічні положення із складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму в Україні, затверджені Наказом Держстату від 29 грудня 2017 року № 359.

Виклад основного матеріалу дослідження. Десять таблиць, що утворюють Д(С)РТ, є центральною ланкою в рамках процесу узгодження найбільш важливої економічної інформації, пов'язаної з туризмом, і проведення міжнародних зіставлень внеску туризму в розвиток і зростання економіки. Це зведені таблиці, призначені для забезпечення зіставлення країн [15]. У них відвідувачі поділені на дві категорії, а продукти й види діяльності представлені в агрегованих категоріях.

У перших шістьох таблицях Д(С)РТ наводяться дані, що характеризують у грошовій формі пропозицію і споживання, що належать до туризму. Зокрема, таблиці 5 і 6, «Рахунок виробництва в галузях туризму та інших галузях», «Внутрішні пропозиція й споживання, що належать до туризму всередині країни» відповідно, дають уявлення про внесок туризму в економіку країни та регіону.

Основою для складання таблиці «Рахунок виробництва в галузях туризму та інших галузях» на регіональному рівні є дані державного статистичного спостереження «Регіональні рахунки», зокрема система таблиць «Валовий регіональний продукт». У таблиці «Рахунок виробництва в галузях туризму та інших галузях» відображаються дані про випуск товарів і послуг в основних цінах, валова додана вартість в основних цінах за видами економічної діяльності, проміжне споживання в цінах споживачів (як різниця між випуском в основних цінах за видами діяльності та валовою доданою вартістю за видами діяльності) в галузях туризму та інших секторах економіки. Відповідні рахунки виробництва мають бути згруповані згідно з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) для галузей туризму.

Однак ця процедура в Україні ускладнена однією важливою методологічною обставиною. Річ у тім, що для формування таблиць Д(С)РТ розроблена класифікація типових для туризму продуктів/видів діяльності, що має бути обов'язково відображена в таблицях рахунку. Основою цієї класифікації є Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності, "International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Revision 4 (ISIC, Rev.4)" та її європейський варіант NACE.

Згідно з цією класифікацією, типовими видами діяльності в туризмі є види діяльності, пов'язані переважно з виробництвом типових туристичних продуктів (товарів і послуг згідно з Методологічними положеннями із складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму в Україні) (табл. 1).

Як бачимо, туристичні споживчі продукти і види діяльності згруповані у 12 узгоджених категорій, які слід використовувати в таблицях Д(С)РТ. Категорії від 1 до 10 є основою для міжнародного зіставлення видів діяльності та продуктів (на підставі підкласів Статистичної класифікації продукції (далі – СКП). Натомість в Україні використовується Класифікація видів економічної діяльності 2010 року (далі – КВЕД-2010), яка значною мірою не відповідає міжнародній. Для того щоб співставлення було можливим, Державна служба статистики виділила ті види економічної діяльності за КВЕД-2010, що відповідають кожному типу туристичного продукту (табл. 1). З таблиці видно, що достовірні дані можуть бути отримані тільки за умови наявності статистичної інформації щодо кожного з наведених класів економічної діяльності КВЕД. Натомість система таблиць «Валовий регіональний продукт» агрегована на рівні двох знаків КВЕД, а саме лише щодо розділів (табл. 2).

Отже, для отримання даних щодо випуску товарів і послуг в основних цінах, валової доданої вартості і проміжного споживання до 4-го знаку КВЕД необхідна дезагрегація за даними іншого

Таблиця 1

Таблиця співставлення типових туристичних споживчих продуктів і класів економічної діяльності, в рамках яких вони виробляються

Продукти (товари і послуги)	Класи економічної діяльності (за КВЕД-2010)	
1. Послуги з розміщення відвідувачів	55.10	Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування
	55.20	Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання
	55.30	Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів
	55.90	Діяльність інших засобів тимчасового розміщування
	68.20	Надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна
2. Послуги з надання харчування і напоїв	56.10	Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування
	56.29	Постачання інших готових страв
	56.30	Обслуговування напоями
3. Послуги залізничного пасажирського транспорту	49.10	Пасажирський залізничний транспорт міжміського сполучення
4. Послуги пасажирського дорожнього транспорту	49.32	Надання послуг таксі
	49.39	Інший пасажирський наземний транспорт, н. в. і. у.
5. Послуги водного пасажирського транспорту	50.10	Пасажирський морський транспорт
	50.30	Пасажирський річковий транспорт
6. Послуги повітряного пасажирського транспорту	51.10	Пасажирський авіаційний транспорт
7. Послуги з оренди транспортного обладнання	77.11	Надання в оренду автомобілів і легкових автотранспортних засобів
8. Послуги туристичних агентств і інші послуги з бронювання	79.11	Діяльність туристичних агентств
	79.12	Діяльність туристичних операторів
	79.90	Надання інших послуг бронювання та пов'язана з цим діяльність
9. Послуги в сфері культури	90.03	Індивідуальна мистецька діяльність
	90.04	Функціонування театральних і концертних залів
	91.02	Функціонування музеїв
	91.03	Діяльність із охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури
10. Спортивні та рекреаційні послуги	91.04	Функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників
	77.21	Прокат товарів для спорту та відпочинку
	92.00	Організування азартних ігор
	93.11	Функціонування спортивних споруд
	93.13	Діяльність фітнес-центрів
	93.19	Інша діяльність у сфері спорту
	93.21	Функціонування атракціонів і тематичних парків

Джерело: [10]

статистичного спостереження «Структурні зміни в економіці країни та її регіонів», зокрема, показників фінансових результатів підприємств із виокремленням тієї складової частини випуску товарів і послуг, що безпосередньо пов'язана з обслуговуванням відвідувачів. Саме це було проведено авторами на прикладі даних Івано-Франківської області (табл. 3).

Сумування даних дало змогу визначити випуск продукції внутрішніх виробників за кожним туристичним продуктом, загальний обсяг випуску (в основних цінах), загальний обсяг проміжного споживання та, відповідно, сукупну валову додану вартість, що створюється в галузях туризму, що є основними показниками табл. 5 Д(С)РТ.

У таблиці Д(С)РТ «Внутрішні пропозиція і споживання, що належать до туризму всередині країни» проводяться зіставлення й узгодження внутрішньої пропозиції товарів і послуг та туристського споживання всередині країни або регіону. Щодо споживання, то вносяться дані табл. 1, 2, 4 Д(С)РТ, побудова яких не стосується теми статті.

Щодо пропозиції, то в таблиці здійснюється розрахунок таких показників [10].

1) Внутрішня пропозиція товарів і послуг у цінах споживача. Розраховується як сума випуску товарів і послуг в основних цінах та інших податків на продукти за кожним видом продукту. Визначення обсягу податків за винятком субсидій на продукти, вироблені та імпортовані на національному рівні,

Дані державного статистичного спостереження «Структурні зміни в економіці країни та її регіонів» для Івано-Франківської області за 2018 рік

Назва секції економічної діяльності	Обсяг реалізованої продукції (товарів) суб'єктами господарювання	Випуск товарів і послуг в основних цінах	Проміжне споживання в цінах споживачів	Валова додана вартість в основних цінах
	грн.	грн.	грн.	грн.
Транспорт, складське господарство	4 983 659,2	8 193 000	4 401 000	3 792 000
Тимчасове розміщування й організація харчування	1 582 780,4	1 645 000	868 000	777 000
Операції з нерухомим майном	1 577 842,4	7 589 000	1 964 000	5 625 000
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	112 666,6	839 000	317 000	522 000
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1 252 305,6	1 593 000	828 000	765 000
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	34 031 131,3	13 149 000	5 512 000	7 637 000

Джерело: складено авторами за даними Головного управління статистики Івано-Франківської області

Дезагрегація показника випуску товарів і послуг в основних цінах

Продукти	Клас КВЕД	Обсяг реалізованої продукції	Частка обсягу реалізованої продукції	Випуск товарів і послуг	Проміжне споживання	Валова додана вартість
1. Послуги з розміщення відвідувачів	55.10	535 993,9	0,34	557 063,99	293 940,15	263 123,84
	55.20	84 095,2	0,05	87 401,01	46 117,98	41 283,03
	55.30	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	55.90	1 387,2	0,00	1 441,73	760,74	680,99
	68.20	1 321 226	0,84	6 354 743,74	1 644 579,88	4 710 163,86
2. Послуги з надання харчування і напоїв	56.10	663 369,7	0,42	689 446,97	363 793,30	325 653,68
	56.29	165 589,8	0,10	172 099,19	90 809,78	81 289,40
	56.30	123 279,7	0,08	128 125,86	67 606,84	60 519,03
3. Послуги залізничного пасажирського транспорту	49.10	0	0,00	0,00	0,00	0,00
4. Послуги пасажирського дорожнього транспорту	49.32	26 205,8	0,01	43 081,62	23 141,98	19 939,64
	49.39	259 679,3	0,05	426 905,70	229 319,17	197 586,53
5. Послуги водного пасажирського транспорту	50.10	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	50.30	0	0,00	0,00	0,00	0,00
6. Послуги повітряного пасажирського транспорту	51.10	0	0,00	0,00	0,00	0,00
7. Послуги з оренди транспортного обладнання	77.11	7 801,7	0,01	9 924,18	5 158,33	4 765,85
8. Послуги туристичних агентств і інші послуги з бронювання	79.11	56 903	0,05	72 383,67	37 623,15	34 760,52
	79.12	432 025	0,34	549 559,01	285 646,49	263 912,52
	79.90	15 490,3	0,01	19 704,49	10 241,88	9 462,61
9. Послуги в сфері культури	90.03	9 433	0,08	7 0245,19	26 540,79	43 704,40
	90.04	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	91.02	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	91.03	0	0,00	0,00	0,00	0,00
10. Спортивні та рекреаційні послуги	91.04	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	77.21	44 591,4	0,40	332 061,01	125 462,86	206 598,15
	92.00	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	93.11	28 329,6	0,25	210 963,45	79 708,48	131 254,97
	93.13	6 814,1	0,06	50 742,90	19 172,23	31 570,67
	93.19	8 368,4	0,07	62 317,38	23 545,42	38 771,96
	93.21	5 396,6	0,05	40 187,13	15 183,93	25 003,20

Джерело: розраховано авторами за даними державних статистичних спостережень «Структурні зміни в економіці країни та її регіонів» та «Регіональні рахунки»

Таблиця 4

**Рахунки виробництва в галузях туризму та в інших галузях в основних цінах
(фрагмент табл. 5 Д(С)РТ)**

№	Продукти	Усього, чиста вартісна оцінка, тис. грн.
1	Послуги з розміщення відвідувачів	7 000 650
2	Послуги підприємств громадського харчування	989 672
3	Послуги залізничного пасажирського транспорту	0*
4	Послуги дорожнього пасажирського транспорту	469 987
5	Послуги водного пасажирського транспорту	0
6	Послуги повітряного пасажирського транспорту	0*
7	Послуги здачі в оренду транспортного обладнання	9 924
8	Туристичні агентства та інші послуги з бронювання	641 647
9	Послуги в галузі культури	70 245
10	Спортивні та рекреаційні послуги	787 361
11	Типові туристичні товари для конкретної країни	
	I. Загальний обсяг випуску (в основних цінах)	9 969 487
	II. Загальний обсяг проміжного споживання (в цінах споживачів)	3 479 442
	(I-II). Сукупна валова додана вартість (в основних цінах)	6 490 045

* дані розраховуються лише на національному рівні

Джерело: розраховано авторами

відбувається за даними таблиці «Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності. Інші податки за виключенням інших субсидій пов'язаних з виробництвом (у фактичних цінах)».

2) Випуск товарів і послуг, що належать до туризму, в основних цінах. Розраховується як добуток випуску товарів і послуг за кожним окремим видом економічної діяльності та кожним продуктом і відповідної частки туризму. Тут вперше постає важливе питання про те, як визначити цю частку туризму для кожного туристського продукту. Дійсно, статистика дає нам дані щодо діяльності ресторанів або прокату автомобілів, але обсяг реалізації ресторанів не на 100% формується завдяки туристам і не 100% автомобілів беруть напрокат туристи. Крім того, частка туризму може сильно різнитись у різних областях і навіть локальних дестинаціях. Частка туризму кожного разу визначається на індивідуальній основі. У виданні "Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008" зазначається, що кількісні оцінки частки туризму повинні представлятися у формі вартісних показників і можуть бути визначені таким чином [15]:

- на основі інформації, отриманої безпосередньо від виробників і постачальників;
- на основі даних від самих відвідувачів;
- на основі висновків експертів у сфері туристської поведінки.

Для кожної окремої галузі, чії підприємства задіяні в обслуговуванні відвідувачів, необхідно визначити частку туризму в обсязі випуску її кінцевої продукції (у вартісному вираженні). Саме цей момент містить частку припущень у методиці допоміжного рахунку. Так, для Івано-Франківської

області методом експертного оцінювання були визначені такі значення частки туризму в кожному туристичному продукті:

- послуги розміщення відвідувачів – 0,9;
- послуги підприємств громадського харчування – 0,4;
- послуги дорожнього пасажирського транспорту – 0,4;
- послуги здачі в оренду транспортного обладнання – 0,8;
- туристичні агентства та інші послуги з бронювання – 1;
- послуги у сфері культури – 0,2;
- спортивні та рекреаційні послуги – 0,5.

Відповідно, дані щодо випуску продукції, імпорту, податків, отже, внутрішньої пропозиції загалом визначаються з урахуванням цієї частки (табл. 5).

3) Туристське споживання. Розраховується як добуток проміжного споживання за кожним окремим видом економічної діяльності та частки туризму за відповідним продуктом (визначення не було метою статті).

4) Валова додана вартість, що створюється в галузях туризму (в основних цінах), визначається як сума валової доданої вартості в основних цінах за кожним видом економічної діяльності в галузях туризму незалежно від того, якою мірою виробничий процес спеціалізований на випуску туристичних продуктів.

5) Валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі (в основних цінах), визначається як різниця між випуском товарів і послуг в основних цінах, які можуть застосовуватися до туризму, і пов'язаним із туризмом проміжним споживанням за видами економічної діяльності галузей туризму та інших секторів.

Рахунки виробництва в галузях туризму та в інших галузях в основних цінах
(фрагмент табл. 6 Д(С)РТ)

Продукти	Випуск продукції внутрішніх виробників (в основних цінах)		Імпорт		Податки		Внутрішня пропозиція (в цінах споживачів)	
	усього	частка туризму	загальна вартість	частка туризму	випуск	частка туризму	загальна вартість	частка туризму
Послуги з розміщення відвідувачів	7 000 650,47	6 300 585,42	6 614,76	4 644,94	204 733,60	143 765,51	7 211 998,83	6 448 995,87
Послуги підприємств громадського харчування	0,00	395 868,81	47 868,37	4 751,90	100 352,60	9 962,01	1 137 893,00	410 582,72
Послуги залізничного пасажирського транспорту	0,00	0,00	4 462,47	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Послуги дорожнього пасажирського транспорту	469 987,32	187 994,93	3 132,87	147,69	30 128,30	1 420,33	503 248,49	189 562,94
Послуги водного пасажирського транспорту	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Послуги повітряного пасажирського транспорту	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Послуги здачі в оренду транспортного обладнання	9 924,18	7 939,35	839,31	0,84	822,20	0,82	11 585,69	7 941,00
Туристичні агентства та інші послуги з бронювання	641 647,18	641 647,18	0,00	0,00	53 158,70	3 421,35	694 805,88	645 068,53
Послуги в галузі культури	70 245,19	14 049,04	0,00	0,00	0,00	0,00	70 245,19	14 049,04
Спортивні та рекреаційні послуги	787 360,56	393 680,28	0,00	0,00	13 265,30	1 047,65	800 625,86	394 727,93
Типові туристичні товари для конкретної країни	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
I. Загальний обсяг випуску (в основних цінах)	9 969 487	7 941 765,00	62 917,78	9 545,36	402 460,70	159 617,67	10 430 402,93	8 110 928,03
II. Загальний обсяг проміжного споживання (в цінах споживачів)	3 479 442	1 837 791,24	–	–	–	–	–	–
(I–II). Сукупна валова додана вартість (в основних цінах)	649 0045	6 103 973,76	–	–	–	–	–	–

Джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики Івано-Франківської області

Таблиця 6

Валова додана вартість у туризмі

Показник	Методика розрахунку	Сума, тис. грн.	Частка, % від ВВП/ВРП області
Валова додана вартість, що створюється в галузях туризму	Визначається як сума валової доданої вартості в основних цінах за кожним видом економічної діяльності в галузях туризму незалежно від того, якою мірою виробничий процес спеціалізований на випуску туристичних продуктів.	6 490 044,84	8,27
Валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі (в основних цінах)	Визначається як різниця між випуском товарів і послуг в основних цінах, які можуть застосовуватися до туризму, і пов'язаним із туризмом проміжним споживанням, за видами економічної діяльності галузей туризму та інших секторів.	6 103 973,76	7,78
Прямий внесок туризму в економіку області/ регіону	Визначається як відсоткове співвідношення величини валової доданої вартості в ринкових цінах (у цінах споживача), що створюється безпосередньо в туризмі, та величини валового регіонального продукту.	–	10,34

Джерело: розраховано авторами

б) Валова додана вартість, що створюється безпосередньо в туризмі (у ринкових цінах або цінах споживача). Розраховується через сумування величини валової доданої вартості в основних цінах, створюваної безпосередньо в туризмі, суми інших податків, за винятком субсидій, пов'язаних із виробництвом, на продукти, що належать до туризму, які розраховуються аналогічним чином із використанням частки туризму для кожного продукту. Показник включає частину валової доданої вартості, створеної у всіх галузях у процесі надання товарів і послуг відвідувачам, майбутнім відвідувачам (покупки до здійснення поїздки) або третім сторонам, які діють в інтересах відвідувачів.

7) У результаті розрахунку показників табл. 6 Д(С)РТ визначається прямий внесок туризму в економіку країни або області як відсоткове співвідношення величини валової доданої вартості в ринкових цінах (у цінах споживача), що створюється безпосередньо в туризмі, та величини валового регіонального продукту (табл. 6).

Таким чином, процес дезагрегації дав змогу визначити внесок туризму в економіку Івано-Франківської області на рівні 10,34% від величини валового регіонального продукту, але без урахування тіньової економіки. Це більш ніж удвічі вище, ніж показник по Україні, визначений авторами за тією ж методикою на рівні 4,8%. Можна припустити, що оцінка коефіцієнта тіньової економіки на рівні області дасть змогу уточнити отримані показники в подальших дослідженнях.

Висновки з проведеного дослідження. В Україні описана методика може бути використана на регіональному або національному рівні. Основними обмеженнями її застосування є розрив у отриманні та публікації даних обласними управліннями статистики на рівні 1,5–2 років; відсутність

у країні єдиного підходу до оцінювання рівня тіньової економіки для регіонів і галузей; відсутність традиції застосування експертного підходу до оцінювання частки туризму у внутрішній пропозиції за основними продуктами. Однак можна вважати, що перші кроки у цьому напрямі вже зроблено.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Валовий регіональний продукт у 2018 році : статистичний збірник / відп. за вип. І. Нікітіна. Київ : Державний комітет статистики України, 2020. 150 с.
2. Діяльність суб'єктів господарювання 2019 : статистичний збірник / відп. за вип. О. Вишневська. Київ : Державний комітет статистики України, 2020. 153 с.
3. Калачова І. Інформаційне забезпечення соціального управління : монографія. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2006. 352 с.
4. Калачова І. Сателітні рахунки в Системі національних рахунків – 2008. *Статистика України*. 2012. № 2. С. 4–12.
5. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки : Наказ Міністерства економіки України від 18 лютого 2009 року № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text> (дата звернення: 29.10.2021).
6. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження щодо діяльності колективних засіб розміщування : Наказ Державної служби статистики України від 1 лютого 2019 року № 43. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2019/43/2019.htm (дата звернення: 29.10.2021).
7. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження щодо туристів та одноденних відвідувачів на пунктах пропуску через державний кордон (для в'їзного туризму) : Наказ Державної служби статистики України від 31 грудня 2019 р. № 453. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2019/453/453_2019.htm (дата звернення: 29.10.2021).
8. Методологічні положення зі статистики туризму : Наказ Державного комітету статистики України від 23 грудня 2011 року № 372. URL:

http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/norm_n/norm_20_11.htm (дата звернення: 29.10.2021).

9. Методологічні положення зі статистики туризму, затверджені Наказом Держкомстату від 23 грудня 2011 року № 372 зі змінами, затвердженими наказами Держстату від 31 грудня 2015 року № 378 та від 30 січня 2019 року № 39. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.10.2021).

10. Методологічні положення із складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму в Україні: Наказ Державної служби статистики України від 29 грудня 2017 року № 359. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2017/359/359_2017.htm (дата звернення: 29.10.2021).

11. Методологічні положення із статистики туризму в Україні / Національна туристична організація України (за підтримки програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України»). URL: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_Statistcs_NSTS.pdf (дата звернення: 29.10.2021).

12. Міжнародні рекомендації зі статистики туризму, 2008 рік (International Recommendations for Tourism Statistics, 2008). United Nations Publication Sales. No. E.08.XVII.28-2010. URL: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/Seriesm_83rev1r.pdf (дата звернення: 29.10.2021).

13. Національні рахунки України за 2018 рік: статистичний збірник / відп. за вип. І. Нікітіна. Київ: Державний комітет статистики України, 2020. 248 с.

14. Регламент (ЄС) № 692/2011 Європейського парламенту та ради від 6 липня 2011 року стосовно європейської статистики туризму № 692/2011 (Regulation (EU) No 692/2011 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2011 concerning European statistics on tourism). URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:192:0017:0032:EN:PDF> (дата звернення: 29.10.2021).

15. Сателітний рахунок туризму: рекомендована методологічна основа, 2008 р. (Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008). United Nations Publication Sales. No. E.08.XVII.27-2010. URL: unstats.un.org (дата звернення: 29.10.2021).

16. Система національних рахунків 2008 – СНС 2008 (System of National Accounts 2008 – SNA 2008). No. E.08.XVII.29-2009. URL: unstats.un.org (дата звернення: 29.10.2021).

17. Туристичний барометр України – 2020 / Національна туристична організація України (за підтримки програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України»). URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>.

18. Ahlert G. Methodological aspects of preparing the German TSA, empirical findings and initial reactions. *Tourism Economics*. 2007. № 13. P. 275–287.

19. Bryan J., Jones C., Munday M. The contribution of tourism to the UK economy: Satellite account perspectives. *Service Industries Journal*. 2006. № 26. P. 493–511.

20. Dwyer L., Deery M., Jago L., Spurr R., Fredline L. Adapting the Tourism Satellite Account conceptual framework to measure the economic importance of the meetings industry. *Tourism Analysis*. 2007. № 12. P. 247–255.

21. Dwyer L., Forsyth P., Spurr R., Van Ho T. Tourism's economic contribution versus economic impact assessment: Differing roles for satellite accounts and

economic modelling. *Tourism management*. Wallingford: CAB International, 2008. P. 459–469.

22. Fleetwood S. Tourism satellite accounts: The Australian experience. *Estudios Turísticos*. 2004. Vol. 161. P. 43–53.

23. Frenç C. Informing tourism policy with statistical data: The case of the Icelandic Tourism Satellite Account. *Current Issues in Tourism*. 2018. Vol. 21 (9). P. 1033–1051.

24. Heerschap N., de Boer B., Hoekstra R., van Loon A., Tromp L. A Tourism Satellite Account for the Netherlands: Approach and results. *Tourism Economics*. 2005. Vol. 11. P. 393–409.

25. Jie L., MingYao L. The Jiangsu provincial Tourism Satellite Account and TVA accounting in China. *China Tourism Research*. 2005. Vol. 1. P. 68–77.

26. Kolli R, Munjal P, Sharma A. Tourism satellite accounts of India, 2009–10. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*. 2014. Vol. 8 (3). P. 301–326.

27. Meis S., Lapiere J., Joice J. The Canadian tourism satellite account: A cast study of a new tool for measuring tourism's economic contribution. *Estudios Turísticos*. 2004. Vol. 161. P. 9–26.

28. Regional Tourism Satellite Account, 2013. United Nations Publication Sales. No. E.08.XVII.27-2010. URL: <https://www.mlit.go.jp/kankocho/naratourismstatistic-week/statistical/pdf/Regional%20Tourism%20Satellite%20Account.pdf>.

29. Sharma A., Christie I. Reconciling multiple data sources for implementing the Tourism Satellite Account (TSA) in Tanzania. *Tourism Economic*. 2016. Vol. 12. P. 635–652.

30. Uzziel H., Faustin G. Analysis of the performance of Rwanda trade in services and regional integration. *British Journal of Economics, Management & Trade*. 2016. Vol. 14 (4). P. 1–8.

31. Verka J., Slađana V. Adapting the TSA to measure economic contribution of tourism in Serbia. *Singidunum Journal of Applied Sciences*. 2014. Vol. 11 (2). P. 1–10.

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Valovyj regionalnyj produkt u 2018 roci [Gross Regional Product in 2018]. Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy.

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Dijalnistij sub'ektiv goshpodarjuvannja 2019 [Business entity's activity]. Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy.

3. Kalachova I. (2006) Informacijne zabezpechenja socialnogho upravlinnja: Monografija [Information support of social management: Monograph]. Kyiv: IVC Derzhkomstatu Ukrainy. (in Ukrainian)

4. Kalachova I. (2012) Satelitni rakhunkiv v Systemi nacionalnykh rakhunkiv-2008 [Satellite accounts in the System of National Accounts-2008]. *Statystyka Ukrainy*, no. 2, pp. 4–12. (in Ukrainian)

5. Metodychni rekomendaciji rozrakhunku rivnja tinjovoji ekonomiky. Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 18.02.2009 № 123 [Methodical recommendations for calculating the level of the shadow economy. Order of the Ministry of Economy of Ukraine from 18.02.2009 № 123]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-#Text> (accessed 29 October 2021).

6. Metodologichni polozhennja z orghanizaciji derzhavnogo statystychnogo sposterezhennja shhodo dijajlnosti kolektyvnykh zasib rozmishhuvannja. Nakaz Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy vid 01.02.2019 № 43 [Methodological provisions on the organization of state statistical observation on the activities of collective accommodation facilities. Order of the State Statistics Service of Ukraine from 01.02.2019 № 43]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2019/43/43_2019.htm (accessed 29 October 2021).
7. Metodologichni polozhennja z orghanizaciji derzhavnogo statystychnogo sposterezhennja shhodo turystiv ta odnodennykh vidviduvachiv na punktakh porusku cherez derzhavnyj kordon (dlja v'jiznogo turyzmu). Nakaz Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy vid 31.12.2019 № 453 [Methodological provisions on the organization of state statistical observation of tourists and one-day visitors at checkpoints across the state border (for inbound tourism). Order of the State Statistics Service of Ukraine from 31.12.2019 № 453]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2019/453/453_2019.htm (accessed 29 October 2021).
8. Metodologichni polozhennja zi statystyky turyzmu. Nakaz Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy vid 23.12.2011 № 372 [Methodological provisions on tourism statistics. Order of the State Statistics Committee of Ukraine from 23.12.2011 № 372]. Available at: www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/norm_n/norm_2011.htm (accessed 29 October 2021).
9. Metodologichni polozhennja zi statystyky turyzmu, zatverdzeni nakazom Derzhkomstatu vid 23.12.2011 № 372 zi zminamy, zatverdzenymy nakazamy Derzhstatu vid 31.12.2015 № 378 ta vid 30.01.2019 № 39 [Methodological provisions on tourism statistics]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 29 October 2021).
10. Metodologichni polozhennja iz skladannja dopomizhnogo (satelitnogo) rakhunku turyzmu v Ukraini. Nakaz Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy vid 29.12.2017 № 359 [Methodological provisions for compiling Tourism Satellite Account in Ukraine. Order of the State Statistics Service of Ukraine from 29.12.2017 № 359]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2017/359/359_2017.htm (accessed 29 October 2021).
11. Metodologichni polozhennja iz statystyky turyzmu v Ukraini [Methodological provisions on tourism statistics in Ukraine]. Available at: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_Statistics_NSTS.pdf (accessed 29 October 2021).
12. International Recommendations for Tourism Statistics (2008). United Nations Publication Sales – No. E.08.XVII.28-2010. Available at: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/Seriesm_83rev1r.pdf (accessed 29 October 2021).
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Nacionalni rakhunky Ukrainy za 2018 rik [National Accounts of Ukraine – 2018]. Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy.
14. Regulation (EU) No 692/2011 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2011 concerning European statistics on tourism. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:192:0017:0032:EN:PDF> (accessed 29 October 2021).
15. Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008. *United Nations Publication Sales*. No. E.08.XVII.27. Available at: unstats.un.org (accessed 29 October 2021).
16. System of National Accounts 2008 (SNA 2008). *United Nations Sales*. No. E.08.XVII.29-2009. Available at: unstats.un.org (accessed 29 October 2021).
17. Turystychnyj barometr Ukrainy – 2020 [Tourism Barometer of Ukraine – 2020]. Available at: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf> (accessed 29 October 2021).
18. Ahlert, G. (2007). Methodological aspects of preparing the German TSA, empirical findings and initial reactions. *Tourism Economics*, no. 13, pp. 275–287.
19. Bryan, J., Jones, C., & Munday, M. (2006). The contribution of tourism to the UK economy: Satellite account perspectives. *Service Industries Journal*, no. 26, pp. 493–511.
20. Dwyer, L., Deery, M., Jago, L., Spurr, R., & Fredline, L. (2007). Adapting the Tourism Satellite Account conceptual framework to measure the economic importance of the meetings industry. *Tourism Analysis*, no. 12, pp. 247–255.
21. Dwyer, L., Forsyth, P., Spurr, R., & Van Ho, T. (2008). Tourism's economic contribution versus economic impact assessment: Differing roles for satellite accounts and economic modelling. *Tourism management*. Wallingford, UK: CAB International, pp. 459–469.
22. Fleetwood, S. (2004). Tourism satellite accounts: The Australian experience. *Estudios Turísticos*, vol. 161, pp. 43–53.
23. Frenč, C. (2018) Informing tourism policy with statistical data: The case of the Icelandic Tourism Satellite Account. *Current Issues in Tourism*, no. 21 (9), pp. 1033–1051.
24. Heerschap, N., de Boer, B., Hoekstra, R., van Loon, A., & Tromp, L. (2005). A Tourism Satellite Account for the Netherlands: Approach and results. *Tourism Economics*, no. 11, pp. 393–409.
25. Jie, L., & MingYao, L. (2005). The Jiangsu provincial Tourism Satellite Account and TVA accounting in China. *China Tourism Research*, no. 1, pp. 68–77.
26. Kolli, R., Munjal, P., Sharma, A. (2014) Tourism satellite accounts of India, 2009–10. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, vol. 8 (3), pp. 301–326.
27. Meis, S., Lapierre, J., & Joice, J. (2004). The Canadian tourism satellite account: A case study of a new tool for measuring tourism's economic contribution. *Estudios Turísticos*, vol. 161, pp. 9–26.
28. Regional Tourism Satellite Account, 2013. *United Nations Publication Sales*. No. E.08.XVII.27-2010. Available at: <https://www.mlit.go.jp/kankocho/naratourismstatisticsweek/statistical/pdf/Regional%20Tourism%20Satellite%20Account.pdf> (accessed 29 October 2021).
29. Sharma, A., & Christie, I. (2006). Reconciling multiple data sources for implementing the Tourism Satellite Account (TSA) in Tanzania. *Tourism Economics*, no. 12, pp. 635–652.
30. Uzziel, H., Faustin, G. (2016) Analysis of the performance of Rwanda trade in services and regional integration. *British Journal of Economics, Management & Trade*, vol. 14 (4), pp. 1–8.
31. Verka, J., Slađana, V. (2014) Adapting the TSA to measure economic contribution of tourism in Serbia. *Singidunum Journal of Applied Sciences*, vol. 11 (2), pp. 1–10.